

דף שבועי

בס"ד

פרשת האזינו, תשפ"ג, מספר 1490

שירת משה – שירה של תוכחה ועדות לישראל לדורות עולם

יוסף אלישע

הייחודי לו² – שהרי "אין שְׁנֵי נְבִיאִים מְתַנַּבְּאִים בְּסַגְנוֹן אֶחָד"³ – הפך הן את סדר הנושאים והן את סדר הנשואים בפסוק, באומרו: " (2) שְׁמְעוּ שְׁמִים (1) וְהֶאֱזִינִי אֶרֶץ" (א:ב). "ולמה שינה ישעיה את הלשון?" על מנת שתימצא תאימות בין גרסות העדים, שתהא עדותן מכוונת ומתקיימת: "נמצאו שניהם מעידים (1) בלשון האזנה (2) ובלשון שמיעה" (רש"י לפרשתנו, דב' לב:א, וליש' א:ב). וכך אמר הנביא ירמיהו: "כה אֶמַר ה' אִם לֹא בְרִיתִי יוֹמָם וְלַיְלָה חֻקוֹת שְׁמַיִם וְאֶרֶץ לֹא שָׁמַתִּי" (לג:כה). כלומר, ללא התורה אין זכות קיום לעולם, על כן יבואו השמיים והארץ וישמשו עדי נצח לקיום התורה ומצוותיה הנצחיות על ידי עם הנצח – "וְהַחֹטֵם הַמְשַׁלֵּשׁ לֹא בְמִהְרָה יִנָּתֵק" (קה' ד:יב).

מבנה השירות, ברמה הגראפית-צורנית, אינו זהה. כך, למשל, 'שירת הים' וכן 'שירת דבורה', כתובות בצורה של "לבנה על גבי אריח, אריח על גבי לבנה", כשורות לבנים בנדבכי הבנייה, הנבנות בצורה מסורגת על מנת שתתאחזנה האחת בחברתה ותחזקנה מעמד הדק היטב. אך שירתו זו של משה, שהיא שירת תוכחה, אינה כתובה כן, אלא "אריח על גבי

א. עשר שירות מקראיות ובכללן שירת האזינו
בסימן: הזיו ל"ך

המדרש מונה עשר שירות מקראיות: [1] שירת אדם הראשון, [2] שירת אברהם אבינו, [3] שירת הים, [4] שירת בארה של מרים, [5] שירת משה – "הֶאֱזִינִי", [6] שירת יהושע, [7] שירת דבורה, [8] שירת דוד – תהלים, [9] שירת שלמה – שיר השירים, [10] שירה לעולם הבא (שנאמר): "שִׁירוּ לַה' שִׁיר חֲדָשׁ" (יש' מ"ב:י).

שירות אלו מוצאות את ביטוין בבתי הפיוט "אֲשִׁירָה כְּשִׁירַת מֹשֶׁה", המושר בבתי כנסת בקהילות צפון אפריקה ב'שבת שירה' (בשלח) ובשביעי של פסח. בפרשתנו, משה רבנו פונה ביומו האחרון עלי אדמות לשמיים ולארץ, כאל עדים נצחיים "שהם קיימים לעולם!" (לשון רש"י: לב:א), כדי להשמיעם את שירת תוכחתו האחרונה בטרם ילך לחיי העוה"ב.

הפסוק הראשון בפרשה: "הֶאֱזִינִי הַשָּׁמַיִם וְאֲדַבְּרָה, וְתִשְׁמַע הָאֶרֶץ אִמְרֵי פִי" בנוי כתקבולת ישרה; הוא מייחס את ה'האזנה' לשמיים, ואת מקבילתה, ה'שמיעה' – לארץ. ישעיהו הנביא לקח דוגמה מ"רבן של כל הנביאים", אך בסגנונו

2 וכן אנו מוצאים אצל הנביא מיכה את הדימויים: "כְּפֶטֶל מֵאֵת ה' כְּרִבִּיבִים עָלַי עֹשֵׁב" (ה:ו), הפטרת פרשת בלק) בדומה ללשונו של משה בפרשתנו: "תִּזְלַל כְּפֶטֶל אִמְרֵתִי ... וְכִרְבִּיבִים עָלַי עֹשֵׁב" (דב' לב:ב), ציטוט כמעט מדויק. כלומר, משה בהיותו "רבן של כל הנביאים" מתווה כאן מטבעות לשון שיריות לנביאים הבאים אחריו.
3 סנהדרין פ"ט ע"א, דעת רבי יצחק.

* יוסף אלישע הוא ד"ר ללשון ומרצה במכללת "אורות ישראל", רחובות.
** המאמר מוקדש לע"נ הוריי היקרים: ר' עמרם אלישע בן שמחה, ויהודית בת בשיה לבית מימון, מנוחתם עדן.
1 מדרש זוטא, שיר השירים, פרשה א; וראו גם מכילתא לפרשת בשלח, מסכת שירה, פרשה א.

שני משפטים בעלי מבנה של רישא-סיפא, המביעים את אותו רעיון. נציג את הדברים:

רישא: [צלע א] הצור תמים פָּעָלוּ, [צלע ב] כִּי כָל-דְּרָכָיו מְשֻׁפָּט;

סיפא: [צלע א] (1) אֶל אֲמוֹנָה, (2) וְאִין עוֹל; [צלע ב] צָדִיק וְיָשָׁר הוּא.

כפי שניתן לראות, בצלע א' של הסיפא, ישנה גם חלוקה פנימית דיכוטומית: (1) אֶל אֲמוֹנָה, (2) וְאִין עוֹל. עד כאן באשר לתחום התחבירי. הרב יצחק קארו זצ"ל הסביר מבנים כפולים ורבועים אלו, כמי שמתייחסים לארבעת מצבי האדם: (1) צדיק וטוב לו, (2) צדיק ורע לו, (3) רשע וטוב לו, (4) רשע ורע לו, או כמקבילות לארבעה עולמות: (1) אצילות (2) בריאה (3) יצירה (4) עשייה:⁵

לפי שדרכיו משפט בעולם הנשמות שיענישו לו שם, וזה על דרך "משפטי ה' אָמַת צָדָקוּ יְחָדוּ" (תה' יט:), מתי "צדקו"? "כשתחבר משפטי העולם הזה עם משפט העולם הבא", השכר והעונש, ממילא יובן הכול!

ג. "כְּנֶשֶׁר יַעִיר קֶנוּ" – דימויים ומטפוריקה בשירה

במהלך השירה הכתוב מדמה את הקדוש ברוך הוא, השומר על עמו, לנשר המסוכך על גוזליו ומגונן עליהם: "כְּנֶשֶׁר יַעִיר קֶנוּ, עַל גּוֹזְלָיו יִרְחֹף יִפְרֹשׁ כְּנָפָיו יִקְחֵהוּ וְשָׂאֵהוּ עַל אֶבְרָתוֹ (דב' לב:יא). רש"י על אתר הסביר על שום מה בחר הכתוב דווקא בדימוי של מלך העופות, ולא בבעל כנפיים אחר מממלכת המעופפים. שני טעמים לדבר: [א] הן מצד חמלתו ויחסו הרחום על בניו: "כנשר הזה רחמני על בניו ... אינו מכביד עצמו עליהם, אלא מחופף, נוגע ואינו נוגע, אף הקדוש ברוך הוא ש-די לא מצאנוהו שגיא כוח", [ב] הן מצד עליונותו על יתר העופות ואופן הישמרותו מהציידים האנושיים, הייחודי לו מיתר העופות: "הנשר אינו ירא אלא

5 ואף חמישה עולמות, כי הצלע האחרונה חצויה לשניים. ראו: רבי יצחק קארו, תולדות יצחק, האזינו, דף תע"א; רבי יוסף אלבו, ספר העיקרים, פרק ח לקראת סופו.

אריח, לבנה על גבי לבנה". כלומר, כשתי עמודות, שני טורים נפרדים, שאין להם עמידה עוצמתית, על מנת שלא יתגשמו דברי התוכחה שבשירה ולא יתחייבו עם ישראל כליה על רוע מעלליהם לעתיד לבוא, חס ושלום. יחד עם זאת, ישנו רימוז טוב בפרשה זו, שבא לידי ביטוי בנוטריקון של האות הראשונה מכל קטע מקטעי העליות לתורה, שעל פיהם מחולקת הפרשה; אם נצרף אותיות אלו זו לזו נקבל את המילים: "הזיו לך" באקרוסטיכון, תיבות המרמזות על זיו הדרו והוד יקר תפארתו של הבורא יתברך.

ב. "הצור תמים פָּעָלוּ" – ניתוח תחבירי-סמנטי

אמנם כל התורה כולה קרויה שירה,⁴ אך משום שפרשתנו כתובה בלשון שירית, ניתן למצוא בה כמה מאפיינים תחביריים ודימויים רבים האופייניים ללשונה הקישוטית של השירה (Figurative Speech). כך, למשל, נאמר בפסוק המתאר את יושרתו של הקדוש ברוך הוא, האל-הנאמן, הצדיק בכל הדורות: "הצור תמים פָּעָלוּ כִּי כָל דְּרָכָיו מְשֻׁפָּט, אֶל אֲמוֹנָה וְאִין עוֹל צָדִיק וְיָשָׁר הוּא" (דב' לב:ד). מבחינה תחבירית פסוק זה בנוי על דרך הייחוד. כלומר, המבנה של הפסוק הזה לוקח את ה"צור", שזהו משל להשם יתברך, החזק והאיתן כסלע, כצור החלמיש, ומעלה אותו לראש הדיבור (Extra-position), למיקוד ולהדגשה. לאחר מכן בא הנשוא השמני שהוא שם-תואר מאיך "תמים", במשמעות של שלמות, ולבסוף מוזכר נושאו התמאטי של המשפט הזה, שהוא פועלו של הקדוש ברוך הוא בעולמנו ובכל העולמות כולם, בתוספת כינוי מוסב החוזר על ה"צור" – X. המשפט העומד בתשתיתו של הפסוק הזה במבנה העומק שלו הוא: "פועל-הצור – תמים". בנוסף, יש בפסוק הזה מבעים טאוטולוגיים (כפֶּלֶי-לשון) חוזרים ונשנים. כך אם נחלק את הפסוק לשניים, נקבל

4 "וְעֵתָה כְּתָבוּ לָכֶם אֶת הַשִּׁירָה הַזֹּאת וְלִמְדָהּ אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל שִׁימָה בְּפִיהֶם, לְמַעַן תִּהְיֶה לִּי הַשִּׁירָה הַזֹּאת לְעֵד בְּבִנְיַי יִשְׂרָאֵל" (דב' לא:יט). בפסוק זה כוונת המילה "שירה" היא לכל התורה כולה. וכמאמר דוד מלכנו בתמניא אפי: "זְמֵרוֹת הָיוּ-לִי חֻקִּי" (תה' קיט:נד).

רש"י הסביר את דימוי הרשעים לנשר בהתייחסו לאפקט ההפתעה, לקלילות האויב והצלחתו; "כַּאֲשֶׁר יִדְאָה הַנָּשֵׁר" – פתאום! ודרך מצלחת ויקלו סוסיו" (רש"י לדב' כח: מט). זאת ועוד: גם בדברי הנביאים אנו מוצאים דימויים לגבורת הלוחמים בבעלי החיים מממלכת בעלי הכנף ועד לשוכני מדבריות. כך בקינת דוד על נופלם של שאול ויהונתן בקרב נגד הפלשתים בגלבוע: "שְׁאוּל וַיְהוֹנָתָן הַנְּאֻהָבִים וְהַנְּעִימָם בְּחַיֵּיהֶם וּבְמוֹתָם לֹא נִפְרְדוּ מִנְּשָׂרִים קָלוּ מֵאֲרִיּוֹת גְּבֵר" (שמ"ב: א: כג). אמנם כאן מופיעים הדימויים במ"ם היתרון, ולא בכ"ף הדימוי. כלומר, הלוחמים יותר קלים מן הנשרים וכו'.

בלשון המשנה מופיע דימוי מרובע מעולם החיות: "יְהוּדָה בֶּן תִּימָא אָמַר: הָיִי עִז פְּנֹמֶר, וְקַל פְּנֹשֶׁר, וְרֵץ כְּצָבִי, וְגִבּוֹר כְּאָרִי – לַעֲשׂוֹת רְצוֹן אָבִיךָ שְׁבַשְׂמִים" (אבות ה, כ). זו אף זו: גם בתפילה לא נמנעו אנשי כנסת הגדולה מלדמות את ישראל לנשרים (עוף דורס) ואין צריך לומר לאיילות (בהמה טהורה) מתוך התמקדות בתכונה אחת שכל בעל חיים מצטיין בה, ואימוצה על ידינו וניתובה לעבודת ה': "וְיִדְּוּנוּ פְּרוֹשׁוֹת פְּנֹשְׂרֵי שְׂמִים, וְרִגְלֵינוּ קָלוֹת כְּאֵילוֹת" (מתוך תפילת השבת).

נמצאנו למדים, שאותו דימוי עצמו יכול להתפרש הן לחיוב והן לשלילה, והכול הולך על פי הקשרו, שכן כך היא דרכה של שירת התורה בפרט ושירת המקרא בכללותו, ובהמשך – גם בעולם הדימויים, בלשונם של חכמי ישראל במשנה ובתפילה.

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:
<http://www1.biu.ac.il/parasha2>
 כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
 ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.
 הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן
 יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון
 עורכת לשון: רחל הכהן שיף

מן החץ, לפיכך נושאן על כנפיו, אומר: "מוטב שיִכְנַס החץ בי ולא יִכְנַס בבני". כך גם כשנסעו מצרים אחרי בני ישראל והשיגום על הים, היו זורקים בהם חצים ואבני בליסטראות, מיד "וַיִּסַּע מִלְּאֻךְ הָאֵל-לְהִימ" (שמ' יד: יט, רש"י לדב' לב: יא). לדעת נחמה ליבוביץ, דימוי זה אינו אלא הרחבה פיוטית-ציורית לדימוי נשיאתם של ישראל על כנפי נשרים על ידי הא-ל, המופיע כבר בספר שמות: "אֲתֶם רְאִיתֶם אֲשֶׁר עָשִׂיתִי לְמִצְרַיִם וְאֲשָׂא אֶתְכֶם עַל כְּנָפֵי נְשָׂרִים וְאָבִא אֶתְכֶם אֵלַי" (שמ' יט: ד). לדבריה:

בציור הפיוטי שבשירת האזינו מתואר הנשר הגדול, המעיר את קנו והמרחף מעליו ומצד אל צד כדי ללמד את גוזליו לעוף. הגוזלים הם העמים שעליהם מדובר בשירת האזינו (דב' לב: ח): "בְּהִנְחַל עֲלִיוֹן גּוֹיִם בְּהַפְרִידוֹ בְּנֵי אָדָם יִצַּב גְּבֻלַת עַמִּים לְמִסְפַּר בְּנֵי יִשְׂרָאֵל". והנה הנשר הזה פורש כנפיו על גוזליו, לוקח אחד מהם, גוזל חרד או עייף, על אברתו עד שיעז לעוף בכוחות עצמו אחרי אביו, אשר "בְּדָד יִנְחֲנוּ וְאֵין עִמּוֹ אֵל נִכְר" (שם: יב). א-לוהים בוחר בעצמו את ישראל, מגן עליו ומנחה אותו לקראת היותו לעם.⁶

המעניין הוא, שדימוי הנשר מופיע פעם אחת נוספת בתורה, בפרשת כי תבוא. שם מדומה לנשר דווקא אויבם של ישראל, אותו גוי שא-לוהים משתמש בו כ"מטה זעמו" וכ"שבט אפר",⁷ על מנת לשמש "רצועת מרדות"⁸ לעם ההולך בשרירות ליבו ובמועצותיו: "יִשָּׂא ה' עֲלֶיךָ גּוֹי מִרְחֹק מִקְצֵה הָאָרֶץ כְּאֲשֶׁר יִדְאָה הַנָּשֵׁר, ... גּוֹי עִז פְּנִים, אֲשֶׁר לֹא יִשָּׂא פְּנִים לְזִקְנָן וְנֹעַר לֹא יִחַן" (דב' כח: מט-נ). חזקוני הסביר שם, שמדובר כאן על מלכות רומי, ככתוב: "וּבְאֲחֻרֵית מְלָכוֹתָם כְּהֵתָם הַפְּשָׁעִים יַעֲמֵד מֶלֶךְ עִז פְּנִים" (דנ', ח: כג). ורבנו בְּחַיִּי באר, שהמדובר כאן הוא ב"אספסיאנוס וטיטוס, שהיו מלכים ממלכי אדום והחריבו בית שני" (פירושו לדב' כח: מט).

6 נ' לייבוביץ, עיונים בספר דברים, ירושלים תשנ"ד, המאמר: ימצאהו בארץ מדבר, עמ' 333.
 7 הביטויים על פי יש' י:ה.
 8 על פי במדבר רבה, פרשה י"ט, כ.